دوفصلنامه علمی- ترویجی پژوهش هنر
سال هفتم، شماره سیزدهم، بهار و تابستان ۱۳۹۶

دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۰۴/۰۶
پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۰۸/۲۹

مطالعه دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه دوره اسلامی در ایران و منتخبی از آثار کشورهای اروپایی

یاسر حمزوی* رسول وطن‌دوست حسین احمدی*****

چکیده

در پژوهش‌های انجام شده در ارتباط با موضوع دیوارنگاره بوم‌پارچه، برخی از محققان این آثار را در گروه نقاشی روی کرباس قرار می‌دهند و پژوهشگرانی نیز این آثار را در زمره دیوارنگاره‌ها می‌شناسند، درصورتی‌که این آثار، درواقع ترکیبی از نقاشی روی کرباس و دیوارنگاره است. همچنین سیر تحول و پیدایش این آثار به‌صورت ویژه مورد مطالعه قرار نگرفته و در رابطه با آن بحثی به میان نیامده است؛ بنابراین شناخت کافی در این حوزه وجود ندارد. برای شناخت بهتر این‌گونه از دیوارنگاره‌ها در ایران، بهتر است مقایسه‌ای بین این آثار و آثار مشابه در اروپا انجام پذیرد. چیستی و چگونگی شباهت‌ها و تفاوت‌های سیر تحول و پیدایش دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در ایران و اروپا از سؤالات اصلی این پژوهش است. هدف از نگارش این مقاله، آشکار ساختن شباهت‌ها و تفاوت‌هایی است که در نحوه و مراحل به وجود آمدن و همچنین شکل اجرای دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در ایران و اروپا وجود دارد. برای رسیدن به این مهم تلاش نگارندگان بر آن بوده تا با معرفی منتخبی از دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در ایران و اروپا، به ارتباط فنی و تکاملی نقاشی روی تخته چوبی، کرباس و همچنین دیوارنگاره دست یابند و سپس مقایسه صورت پذیرد. داده‌های پژوهش حاضر در یک بررسی کتابخانه‌ای و مطالعه میدانی گردآوری شده‌اند و در جهت پاسخ‌گویی به پرسش بیان‌شده، این پژوهش با روشی تحلیلی - تطبیقی سامان یافته است. یافته‌های تطبیقی بیانگر آن است که دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه اروپا از نظر روش اجرا، مواد و مصالح، مراحل اجرا و شکل نهایی آثار، بسیار شبیه به هم است و درواقع به‌عنوان یک شیوه خاص دیوارنگاره موردپذیرش هنرمندان قرار گرفته است؛ ولی آثار موجود در ایران (که تعدادی از آنها در اروپا اجرا شده) از نظر روش اجرا، مواد و مصالح، مراحل اجرا، موضوع نقاشی‌ها و شکل نهایی آثار، متنوع است و به‌عنوان یک شیوه خاص دیوارنگاره شناخته نشده است.

کلیدواژه‌ها: دیوارنگاره، بوم‌پارچه، نقاشی، ایران، شیوه اروپایی

---

* استادیار، دانشکدهٔ هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز (نویسنده مسئول) y.hamzavi@tabriziau.ac.ir
** استادیار، دانشکدهٔ هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز
*** دانشیار، دانشکده مرمت، دانشگاه هنر اصفهان

مقدمه

در برخی از بناهای ایران پس از اسلام، گونه‌ای از نقاشی‌های دیواری وجود دارد که با دیوارنگاره‌های معمول و متواتر از نظر مواد و مصالح و همچنین روش اجرا و به‌طورکلی از نظر ماهیت، متفاوت است و شناخت کافی در مورد دیوارنگاره‌های ذکر شده وجود ندارد. معمولاً در مطالعات انجام‌شده، برخی از محققان این آثار را در گروه نقاشی روی کرباس قرار می‌دهند و پژوهشگرانی نیز این آثار را در زمره دیوارنگاره‌ها قرار می‌دهند، درصورتی‌که این آثار، درواقع ترکیبی است از نقاشی روی کرباس و دیوارنگاره. تاکنون به‌صورت ویژه به این نقاشی‌ها نگاه نشده است. این آثار در نتیجهٔ این پژوهش به نام دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه معرفی می‌شود.

در این پژوهش، اصطلاح دیوارنگاره بوم‌پارچه، به آن دسته از نقاشی‌هایی اطلاق می‌گردد که نقاشی بر روی یک یا چند کرباس اجرا شده که این کرباس‌ها بر روی دیوار به‌گونه‌ای چسبانده شده است که نقاشی روی کرباس، جزئی از معماری شناخته می‌شود و جدا شدن از محل اصلی، تمامیت[۱] و اصالت[۲] اثر را خدشه‌دار سازد.

سیر تحول و پیدایش دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه چگونه بوده است؟ از چه دوره‌ای این آثار به وجود آمدند؟ چگونه نقاشی روی کرباس بر روی دیوار چسبانده می‌شده است؟ تفاوت‌ها و شباهت‌های دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه ایران و منتخب آثار اروپا چیست؟ بخشی از مجهولات این تحقیق است.

هدف از این پژوهش، شناخت دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه از نظر فنی و همچنین شناخت سیر تکامل تاریخی و شناخت شباهت‌ها و تفاوت‌های این‌گونه آثار در ایران و اروپا است، که برای رسیدن به این مهم لازم است ارتباط فنی و تکاملی نقاشی روی کرباس، نقاشی روی تخته و همچنین دیوارنگاره شناخته شود و در ادامه، آثار موجود در ایران و منتخبی از آثار اروپا مورد مقایسه قرار گیرد. گزینش نمونه‌های موردمطالعه با توجه به معرفی اثر از طریق یک منبع معتبر بوده و لازم به ذکر است که در مورد آثار ایران تاکنون مطالعه جامعی در خصوص شناخت دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه صورت نپذیرفته است.

وجود نقاشی‌هایی با ماهیت متفاوت از نقاشی روی کرباس و دیوارنگاره‌ها که این دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه با شیوه‌های متفاوتی نیز اجرا شده‌اند، عدم وجود پژوهش جامع در حوزه شناخت دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در ایران و مقایسه آن با آثار مشابه خارج از ایران، از اهمیت‌ها و ضرورت‌های این پژوهش است.

پیشینه پژوهش

متأسفانه در مورد شناخت آثار، ویژگی‌ها و ارزش‌های دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه تاکنون مطالعه ویژه‌ای در ایران انجام نپذیرفته است. فقط در برخی از متون فارسی به‌صورت گذرا اشاره‌ای به دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه شده که به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌شود: در تزئینات گنبد سلطانیه از آرایه گچی بر روی پارچه استفاده شده که بر روی دیوار میخکوب شده است (دلاواله، ۱۶۵۸؛ مکی‌نژاد، ۱۳۸۸؛ ویور، ۱۳۵۶). بر روی دیوارهای اتاق مقبره شیخ صفی اردبیلی (مصباحی، ۱۳۸۸؛ ویور، ۱۳۵۶؛ حسینی، ۱۳۹۰؛ گلمغانی و یوسفی، ۱۳۸۴)، در کاخ عالی‌قاپو، تالار اشرف و کاخ هشت‌بهشت اصفهان (سازمان حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۶؛ شاردن، ۱۷۳۵: ۱۲۹؛ کمپفر، ۱۹۴۰)، در کلیسای مریم اصفهان (آراکلیان، ۱۳۸۳)، در کاخ گلستان تهران (ذکاء، ۱۳۴۲: ۲۷؛ تبریزی، ۱۳۹۲) و در مقبره ملا اسماعیل یزد (شیشه‌بری، ۱۳۸۸) دیوارنگاره بوم‌پارچه اجرا شده است. همچنین آثاری در کشورهای اروپایی به این شیوه اجرا شده است از قبیل تابلو مریم مقدس با اعضای خاندان پزارو[۳] در باسیلیکای سانتاماریاگلوریوسا[۴] در ونیز (دیویس، ۱۳۸۸؛ Janson, 1964)، تعداد ۳۱ دیوارنگاره بوم‌پارچه بر روی سقف قصر دوکاله[۵] (McKay, 2002, Vidmar, 2012: 380)، دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در قصر سلطنتی مادرید[۶] در سالن گاسپارین[۷] (Fort et al, 2004; Niell, 2014: 254; Veliz, 1998: 51)، آثاری در بنای پانتئون[۸] پاریس (Wolohojian and Ahinci, 2003) و آثاری در کتابخانه ملی بستون[۹] (Teri et al , 1997: 66).

روش پژوهش

در این پژوهش، داده‌ها و اطلاعات اولیه به‌صورت مطالعه کتابخانه‌ای، مطالعه میدانی و مصاحبه گردآوری شده و با روش تحلیلی - تطبیقی پژوهش سامان یافته است. فرایند این مقاله با مطالعه نمونه‌های موردنظر در اروپا و تطبیق آنها با آثار موجود در ایران بررسی و تحلیل شده است.

لایه‌های تشکیل‌دهنده دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه

تفاوت ساختمانی (ساختاری) دیوارنگاره و دیوارنگاره بوم‌پارچه، در لایه‌های تشکیل‌دهنده آن است. لایه‌های اصلی تشکیل‌دهنده دیوارنگاره عبارت‌اند از: تکیه‌گاه، لایه آستر، لایه بستر، لایه بوم کننده، لایه رنگ و ورنی. همچنین لایه‌های اصلی تشکیل‌دهنده دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه عبارت‌اند از: تکیه‌گاه، لایه آستر، لایه بستر، لایه چسب، تکیه‌گاه پارچه‌ای، لایه بوم‌کننده، لایه رنگ و ورنی (تصویر ۱).

مطالعه و بررسی دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در اروپا

از نیمه قرن ۱۳ م. نقاشی بر روی تخته و چوب کم‌کم آغاز و اجرا می‌شود (دیویس و دیگران، ۱۳۸۸: ٤٤٥) و در دوره رنسانس، پیش از افزودن بستر گچی[۱۰] بر سطح تخته چوبی، تکه‌ای کرباس را بر سطح تخته می‌چسباندند (کار و همکاران، ۱۹۹۲: ۱۹) و «در واقع آماده‌سازی زمینه بستر نقاشی بر روی چوب به‌وسیله پارچه، از قرن ١٤ م. آغاز شد» (Uzielli, 1995: 113)؛ همچنین پارچه‌هایی مانند کنف را می‌توان در دو سوی پانل‌ها پیدا کرد (Black, 2000) و «گاهی جسو را با لایه‌ای از کتان می‌پوشاندند که در گچ خیس خورده بود، و آنگاه جسوی بیشتری بر کتان می‌نشاندند» (Hartt, 1989: 572).

از معروف‌ترین نقاشی‌های روی چوب که برای بسترسازی آن از پارچه استفاده شده می‌توان به این آثار اشاره کرد: تابلو تولد ونوس اثر بوتیچلی[۱۱] (دیویس و دیگران، ۱۳۸۸: ٥٣٤) روی پارچه که بر روی تخته چسبیده شده، در سال ١٤٨٥م اجرا شده و بر روی دیوار چسبانده شده است (Gombrich, 1971; Hartt, 1989). تابلو فرود از صلیب[۱۲] اثر روسو فیورنتینو[۱۳] بر روی تخته‌ای که با کرباس بسترسازی شده است، در سال ۱۵۲۱ م. در گالری پیناچوتچای[۱۴] شهر ولترا[۱۵] نصب گردید (Andres et al, 1994; Hartt, 1989).

برای اجرای یک دیوارنگاره، ابتدا نقاشی به‌صورت مستقیم بر روی دیوار انجام می‌شده است. در دوره‌های بعد، نقاشی بر روی چوب اجرا می‌شده و بر سطح دیوار چسبانده می‌شده است. سپس در دوره‌های بعد، بسترسازی سطح چوب با استفاده از پارچه بوده که جهت تکمیل اثر، نقاشی روی چوب بر سطح دیوار چسبانده می‌شده است. در نهایت چوب حذف شده است و چسباندن پارچه نقاشی شده بر روی دیوار که در واقع در این مرحله است که دیوارنگارهٔ بوم‌پارچه پدید می‌آید(حمزوی، ۱۳۹۵).

با توجه به مطالعه متون تخصصی مختلف در حوزه حفاظت و مرمت نقاشی و همچنین هنر نقاشی، مشخص شد که در متون علمی بین‌المللی برای تکنیک دیوارنگاره بوم‌پارچه، اصطلاح خاص و یکسانی وجود ندارد و از اصطلاحات و تعاریف مختلف برای این شیوه استفاده شده است که درواقع، نام این‌گونه آثار، تعریفی کلی از چگونگی اجرای آن است؛ مانند نقاشی روی کرباس چسبانده شده به دیوار، نقاشی رنگ و روغن بر روی کرباس روی دیوار، نقاشی روی کرباس چسبیده شده بر سطح دیوار، نقاشی چسبانده شده بر سقف به روش ماروفلیج، دیوارنگاره روی کرباس، دیوارنگاره کرباس، دیوارنگاره با بستر پارچه‌ای[۱۶].

در برخی از متون علمی، تعاریفی از این اصطلاح (ماروفلیج) به میان آمده که حوزه وسیع‌تری از مواد را در بر می‌گیرد؛ مانند: هرگاه یک تکیه‌گاه (بستر) انعطاف‌پذیر مانند کرباس، کاغذ، پارشمن و یا مقوا بر روی یک تکیه‌گاه صلب چسبانده شود را ماروفلیج می‌گویند (Xarrie, 2005). استفاده از تکیه‌گاه انعطاف‌پذیر کرباس، از سده شانزدهم اوج گرفت و یکی از هنرمندانی که به‌صورت گسترده از کرباس به‌عنوان تکیه‌گاه نقاشی استفاده نمود تیتیان[۱۷] یا تیسین بود (گاردنر، ۱۳۸٤: ٤٥٤) که برای نمونه یکی از آثار وی به این صورت تبدیل به دیوارنگاره بوم‌پارچه گردید: تابلو نقاشی مریم مقدس با خاندان پزارو (دیویس و دیگران، ۱۳۸۸: ۵۷۷) را در سال ۱۵۱۹ م.

تصویر ۱: لایه‌های تشکیل‌دهنده دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه (رنگ تیره: لایه‌های اصلی و رنگ روشن: لایه‌های فرعی) (نگارندگان)

سفارش دادند و در سال ۱۵۲۶ م. (Hartt, 1989: 649) بر روی بوم (کرباس) که اندازه آن ۴/۹ × ۲/۷ متر بود کشیده و در شهر ونیز در محراب حضرت مریم (بر روی دیواره سنگی و بین دو ستون سنگی) در باسیلیکای سانتاماریاگلوریوسا شهر ونیز نصب کردند (Croix et al, 1975: 526).

تینتورتو[۱۸] از سال ۱۵۵۸ الی ۱۵۶۰ م. دو نقاشی روی کرباس به‌اندازه ۱۴/۵ × ۵/۹ متر اجرا نمود و سپس این نقاشی‌ها در کلیسای مریم مقدس در ونیز نصب گردید و درواقع تبدیل به دیوارنگاره بوم‌پارچه گردید (Ilchman, 2014: 1) (تصویر ۲ و ۳).

از نمونه‌های دیگر این‌گونه آثار مربوط به «سرشناس‌ترین نقاش قرن شانزدهم میلادی اسپانیا، دومنیکوس تئوتوکوپولوس[۱۹] که ال‌گرکو[۲۰] نامیده می‌شد» (دیویس و دیگران، ۱۳۸۸: ۶۲۰)، است که در سال ۱۵۸۶ م. در کلیسای سانتو تومه[۲۱] در شهر تولدو (Croix et al, 1975: 584) دیوارنگاره بوم‌پارچه‌ای به نام خاک‌سپاری کنت اورگاز[۲۲] را اجرا نمود (Hartt, 1989: 678).

در اواخر قرن شانزدهم میلادی، تکنیک ماروفلیج در اروپای‌شمالی در برخی از بناها اجرا می‌شد. نقاشی‌های اجرا شده در این تکنیک، نقاشی رنگ و روغن و تمپرا بر روی کرباس است که بر سطح دیوار چسبانده شده است. این شیوه، به هنرمند اجازه می‌داد که با سهولت بیشتری بتواند نقاشی‌های بزرگ را بر روی سقف بنا اجرا نماید. این نقاشی‌ها معمولاً در استودیو تهیه می‌شده است (McKay, 2002: 181). از موارد قابل اشاره، دیوارنگاره بوم‌پارچه به نام تجلیل از ونیز[۲۳]، اثر ورونزه[۲۴] است که در سال ۱۵۸۵ م. بر روی سقف تالار شورا در قصر دوکاله[۲۵] نصب شده است (Stokstad, 2009: 108; Croix et al, 1975: 531).

گاهی در زمان اجرای نقاشی، نیت هنرمند شیوه دیوارنگاره بوم‌پارچه نبوده و بعداً به این صورت به نمایش درآمده است. مثلاً یک نقاشی روی کرباس در سال ۱۸۷۶ میلادی تکمیل گردید و در گالری پاریس در معرض نمایش قرار داده شد و یک سال پس‌ازآن در سال ۱۸۷۷ میلادی به‌وسیله روغن و سفیداب سرب در بنای پانتئون[۲۸] پاریس چسبانده شد (Wolohojian and Ahinci, 2003). قابل‌ذکر است که تعداد بسیار زیادی از دیوارنگاره‌های این بنا به شیوه بوم‌پارچه اجر شده است.

در بیشتر آثار موجود در اروپا، کادری به‌صورت قاب گچی در لبه اطراف دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه دیده می‌شود. گاهی برای اجرای این کادر و قاب از چوب استفاده می‌شد که بر لبه نقاشی‌ها میخکوب می‌گردید. یکی از نقاشی‌های روبنس مربوط به اوایل قرن ۱۷ م. در خانه بانکوئتینگ در وایت هال لندن به همراه تعداد دیگری از آثار نقاشی (Frame & Lees, 2007: 72) از نمونه آثاری است که دارای کادر و قاب چوبی بر روی سقف‌نگاره است (تصویر ۴). همچنین از نمونه آثاری

تصویر ۲ و ۳: دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه اثر تینتورتو، راست: داوری واپسین[۲۶]، چپ: ساخت گوساله طلایی[۲۷]، ۶۰-۱۵۵۸ م. اندازه: ۱۴/۵ × ۵/۹ متر، کلیسای مریم مقدس، ونیز (Ilchman, 2014: 318-319).

که دارای کادر و قاب گچی است که به‌صورت ساده و گاهی تزئینی کار شده می‌توان به دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه سالن قطب‌نما[۲۹] در ونیز (Vidmar, 2012) (تصویر ۵) و آثار موجود در کتابخانه ملی بستون اشاره نمود (Teri et al, 1997: 74).

گاهی هنرمندان نقاش پس از اجرای دیوارنگاره بوم‌پارچه، جهت تکمیل نقاشی و یا جلوه بهتر آن، به صورتی شبیه به کلاژ، اشیایی از جنس چوب، فلز و کاغذ را بر روی نقاشی می‌چسباندند. سارجنت[۳۰] و هنرمندان معاصرش اَبی[۳۱] و چاوانس[۳۲] در سال ۱۸۹۵ م. برای دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه کتابخانه ملی بستون این شیوه را اجرا نمودند. (تصویر ٦) (Teri et al, 1997: 74).

حجم زیادی از دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در کشورهای اروپایی، دارای کادر و قاب گچ‌بری هستند. این قاب گچی به دو دلیل اجرا می‌شده است: اول برای محکم کردن لبه کرباس تا از زمینه جدا نگردد و دوم برای زیبایی اثر. به‌عنوان نمونه می‌توان به تعداد یازده نقاشی روی کرباس، اثر ادوارد مونش[۳۳] که در سال ۱۹۱٦ م. بر روی دیوارهای سالن فستیوال دانشگاه اسلو[۳۴] چسبانده شده (Froysaker et al, 2011: 257) و درواقع به‌صورت دیوارنگاره بوم‌پارچه به نمایش درآمده اشاره نمود (تصویر ۷).

در تعدادی از بناهای ونیز، معمولاً نقاشی روی کرباس بر سطح دیوار چسبانده شده و سپس تزئینات برجسته‌ای مانند گچ‌بری در اطراف آن مانند قاب اجرا شده است. بناهایی مانند سالن قطب‌نما، سالن انتخابات و رأی‌گیری[۳۵]، سالن بازخواست[۳۶]، سالن شورای ۱۰ نفره[۳۷] و سالن مجلس سنا[۳۸] ازجمله بناهایی است که شیوه دیوارنگاره بوم‌پارچه در حجم زیادی کار شده است. (Vidmar, 2012: 378).

در بین دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه، آثاری وجود دارند که تابلو نقاشی به همراه چهارچوب به دیوار چسبانده شده است

تصویر ۴: خانه بانکوئتینگ، لندن، اثر روبنس (Frame & Lees, 2007: 72)

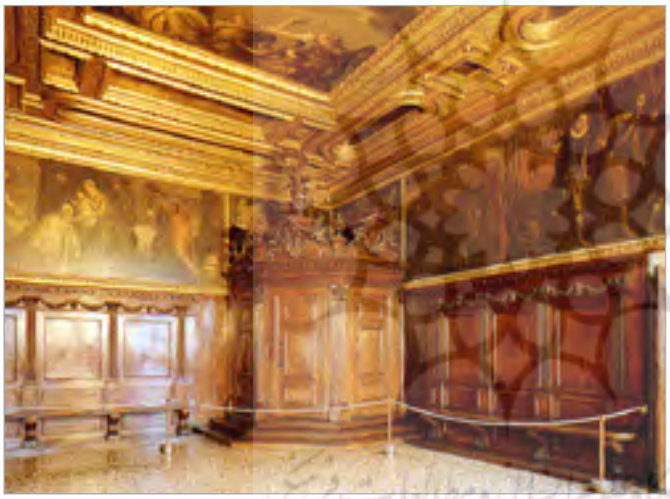

تصویر ۵: دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه سالن قطب‌نما، ونیز (Vidmar, 2012)

تصویر ٦: تالار سارجنت، کتابخانه ملی بستون (Boston public library,2014)

تصویر ۷: دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه دانشگاه اسلو، نروژ (citinerary.net/oslo, 2016.5.30)

و درواقع پشتِ کرباسِ نقاشی شده، به دیوار نمی‌چسبد و دارای فاصله است. گونه‌ای از دیوارنگاره بوم‌پارچه در کلیسای میشل[۳۹] اجرا شده که این نقاشی‌ها در اوایل قرن هیجدهم بر روی کرباس کشیده شده و به همراه چهارچوب در سقف چسبانده شده است که درواقع کرباس به سطح سقف کاملاً نچسبیده و به‌اندازه قطر چهارچوب فاصله وجود دارد و نقاشی از طریق چهارچوب نگه داشته می‌شود (Bradshaw, Bush; 1996: 9).

بررسی دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه ایران پس از اسلام

باید به این نکته توجه نمود که در متون کهن ایران، نسبت به اطلاعات فنی و شیوه‌های اجرای آثار هنری، بیشتر تاریخ دیوارنگاره‌ها و همچنین موضوع و محتوای این آثار مورد توجه قرار گرفته است، به همین دلیل مطالبی که در حوزه شناخت جامع دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه قابل‌استفاده باشد بسیار اندک است.

در حوزه فن شناسی نقاشی در متون کهن ایرانی منابعی وجود دارد که درزمینه هنر، علم طب، علم شیمی (کیمیاگری)، خوشنویسی و صنعت مطالبی را ارائه نموده‌اند که با تحلیل محتوای آنها می‌توان اطلاعاتی را در این زمینه استخراج نمود. برخی از این منابع که قابل‌دسترسی بود (رازی، قرن سوم و چهارم ه.ق؛ ابوریحان بیرونی، قرن پنجم ه.ق؛ جوهری نیشابوری، قرن ششم ه.ق؛ منشی قمی، قرن دهم و یازدهم ه.ق؛ صادقی بیگ افشار، قرن یازدهم ه.ق؛ قلیچ خانی، ۱۳۷۳؛ طاهرزاده بهزاد، ۱۳۷۸؛ واترز و دیگران، ۱۳۷۹) مورد بررسی قرار گرفت که متأسفانه هیچ اطلاعاتی درزمینه شناخت دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در آن یافت نشد.

در این قسمت به دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در بناهای تاریخی که در منابع مکتوب اشاره شده است و همچنین آثاری که با توجه به مطالعات میدانی شناسایی گردیده اشاره خواهد شد. باقیمانده‌های گونه‌ای از دیوارنگاره بوم‌پارچه که به دیوار میخکوب شده و بر روی آن آرایه گچی اجرا شده در گنبد سلطانیه زنجان قابل‌مشاهده است (دلاواله، ۱۶۵۸؛ مکی‌نژاد، ۱۳۸۸؛ ویور، ۱۳۵۶) (تصویر ۸) که لایه‌های تشکیل‌دهنده آن به ۱۰ لایه می‌رسد: پارچه، چسب، گچ، چسب، کاغذ، رنگ، گل سرخ، چسب، طلا و میخ آهنی (اصلانی، ۱۳۹۱).

در ایران تنها بنایی که دارای بیشترین حجم دیوارنگاره بوم‌پارچه است، بقعه شیخ صفی اردبیلی است که سطوح دیوارها به‌صورت کامل با کرباس نقاشی شده پوشیده شده است. همچنین ترنج‌هایی در سقف گنبد بقعه به این شیوه نقاشی شده است. نقاشی‌ها از نوع نقاشی تزئینی و با نقوش ختایی و اسلیمی اجرا شده‌اند (ویور، ۱۳۵۶؛ مصباحی، ۱۳۸۸؛ حسینی، ۱۳۹۰؛ گلمغانی و یوسفی، ۱۳۸۴) (تصویر ۹).

اجرای برخی از دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه به این صورت بوده که بعد از چسباندن نقاشی روی کرباس بر روی دیوار، ادامه نقاشی را بر سطح دیوار اجرا می‌کردند که نمونه‌های آن در عمارت عالی‌قاپو (سازمان حفاظت آثار باستانی ایران، ۱۳۵۶) (تصویر ۱۰) و عمارت هشت‌بهشت (شاردن، ۱۷۳۵: ۱۲۹؛ کمپفر، ۱۹۴۰) در اصفهان قابل‌مشاهده است. در دوره‌های گذشته (بنا به دلایلی) نقاشی روی کرباس مفقود شده و فقط رد آن و همچنین نقاشی تکمیلی آن بر سطح دیوار باقی مانده است.

برخی از دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در شهر دیگر و یا در کشور دیگری نقاشی شده و بعداً به محل نصب منتقل شده است.

تصویر ۸: دیوارنگاره بوم‌پارچه، گنبد سلطانیه (نگارندگان: ۱۳۹۲)

تصویر ۹: گنبدخانه بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی (نگارندگان: ۱۳۹۲)

یکی از این نمونه‌ها، آثار مربوط به کلیسای مریم اصفهان است. دو تصویر بزرگ در ایتالیا نقاشی شده و به کلیسا اهدا شده است (آراکلیان، ۱۳۸۳). این آثار مربوط به اوایل قرن ۱۸ م. است (Carswell, 1968). لازم به ذکر است که در این بنا تعداد ٤ دیوارنگاره بوم‌پارچه وجود دارد. دو تابلو اصلی و بزرگ در ضلع شمالی و جنوبی سالن کلیسا و دو تابلو کوچک‌تر در دو طرف دیواره ضلع شرقی کلیسای مریم نصب شده است که این آثار بدون قاب و کادر نمایش داده شده‌اند (تصویر ۱۱).

نمونه دیگر این‌گونه آثار، دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه اتاق نقاشی واقع در کاخ گلستان تهران است که ابتدا در کاخ حکومت زندیه در شیراز بوده و سپس در دوره آغامحمدخان قاجار به تهران منتقل شده است. «پس از حمل ستون‌های سنگی بلند یکپارچه و مرمرها و آیینه‌ها و درها و پرده‌های نقاشی قصر وکیل، از شیراز به تهران و نصب آنها در ایوان مذبور، ناچار در وضع بنا نیز مختصر تغییراتی دادند، مثلاً برای نصب آیینه‌ها و پرده‌های نقاشی، بعضی از طاقچه‌ها و طاق‌نماها را پر کردند» (ذکاء، ۱۳٤۲ : ۲۷) (تصویر ۱۲).

گاهی برای زیبایی اثر و همچنین تثبیت لبه خارجی نقاشی، هنرمندان پس از چسباندن نقاشی به سطح دیوار، قاب چوبی بر روی لبه نقاشی اجرا می‌کردند. نمونه این‌گونه آثار در ایران در بنای کاخ مرمر تهران قابل‌مشاهده است. در حاشیه تعدادی از دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه این بنا، از آرایه‌های گچی به‌عنوان کادر استفاده شده است.

معماری کاخ مرمر تهران تلفیقی از معماری شرقی و غربی است که به دستور پهلوی اول برای محل کار و پذیرایی‌های رسمی پی‌ریزی شده است (جوادی، ۱۳۷۸: ۱۱). دیوارهای شمالی و جنوبی سرسرا پوشیده از نقاشی‌های زیبایی است که به دست هوفمان نقاش آلمانی کشیده شده است (همان: ۳۵). تعداد زیادی از نقاشی‌های تصویری و تزئینی (نقوش سنتی ختایی و اسلیمی) این بنا، بر روی کرباس کشیده شده و بر روی دیوار چسبانده شده است. اطراف این نقاشی‌ها با قاب چوبی تزئین شده است (رحمانی[۴۰]، مصاحبه حضوری: ۱۳۹۴) (تصویر ۱۳).

در بعضی مکان‌ها جهت ظرافت بیشتر اثر هنری و همچنین ماندگاری بیشتر، کرباس بر روی کاغذ چسبانده می‌شده و پس از اجرای نقاشی (کتیبه نوشتاری) بر سطح دیوار چسبانده می‌شده است. نمونه این شیوه از دیوارنگاره در مقبره ملا اسماعیل یزد قابل‌مشاهده است (تصویر ١٤).

سوره جمعه به خط ثلث در سه ضلع صفه جنوبی مقبره ملا اسماعیل یزد در سال ۱۲۵۳ ه.ق. توسط محمدحسین شریف نوشته شده است. از اواسط آیه دوم تا بخش اول آیه دهم به خط ثلث و قلم سرمشقی بر بستر پارچه‌ای نگاشته شده است و بقیه آیه‌ها مستقیماً بر روی بستر گچی نوشته شده است (شیشه‌بری، ۱۳۸۸: ۷).

تصویر ۱۰: محل دیوارنگاره بوم‌پارچه، عالی‌قاپو(نگارندگان: ۱۳۹۲)

تصویر ۱۱: دیوارنگاره بوم‌پارچه در کلیسای مریم اصفهان (نگارندگان: ۱۳۹۲)

یکی دیگر از بناهای موردمطالعه، آرامگاه امامزاده حسین در شهر قزوین است. یکی از شاخص‌ترین عناصر تزئینی در امامزاده حسین قزوین، مجموعه کتیبه‌های پارچه‌ای مربوط به دوره قاجار عصر ناصری است که در تاریخ ۱۲۷۸ ه.ق. اجرا شده است(تصویر ۱۵). ۴۰ قطعه کتیبه و نقوش تزئینی بر روی پارچه وجود دارد که ابتدا بر روی کاغذ چسبانده شده و در ادامه بر روی دیوار در ارتفاع ۱۷۰ سانتی‌متری چسبانده شده است (قجر، ۱۳۹۵: ۵ و ۸۱).

یکی از بناهای مورد مطالعه کلیسای وانک اصفهان است. ساخت مجموعه مذهبی کلیسای وانک در محله میدان بزرگ جلفای نو در سال ١٦٦٤ م. به اتمام رسید (ملکمیان، ۱۳۸۰). این کلیسا روی آثار باقیمانده از عبادتگاهی پیشین که در سال ١٦٠٦ میلادی ساخته شده بود بنا گردید (قوکاسیان، ۱۳۴۷؛ هنرفر، ۱۳۵۰؛ درهوهانیان، ۱۳۷۹؛ Ashjian, 1975). بیشتر نقاشی‌های کلیسا به‌دست نقاشان معروف ارمنی جلفای اصفهان مانند میناس[۴۱]، هوهانس مرکوز[۴۲] و بوگدان سالطانف[۴۳] پدید آمد و هوهانس مرکوز به طرز بسیار زیبایی دیوارهای داخلی کلیسای آمنا پرگیچ مقدس را نقاشی کرد (هویان، ۱۳۸۸؛ یونانسیان، ۱۳۹۲) و در منابعی دیگر اشاره شده که نقاشی‌های آن به سرکردگی سه تن به نام‌های هوانس[۴۴] کشیش، استپانوس و میناس نقاش انجام گرفته است (عرب، ۱۳۷۷؛ قوکاسیان، ۱۳۵۱). در کتاب New Julfa با شک و تردید بیان شده که احتمال دارد نقاشی‌های کلیسای وانک بین سال‌های ١٦٥٥ و ١٦٦٤ اجرا شده باشد (Carswell, 1968). تاکنون تاریخ اتمام ساخت کلیسای وانک را سال ١٦٦٤ م. می‌دانستند که با کشف کتیبه‌ای در سقف گنبد کلیسای وانک با تاریخ ١١١٦ ارمنی (١٦٦٧ میلادی)، مشخص شد که هنرمندان، پس‌ازاین تاریخ نیز مشغول اجرای آرایه‌های معماری این بنا بوده‌اند (حمزوی، ۱۳۹۳: ۵۵-۵۶).

یکی از نقاشی‌های این بنا ابتدا روی کرباس اجرا شده و سپس روی تخته چوبی چسبانده و جهت نمایش بر روی دیوار نصب شده و قاب چوبی هم بر روی آن میخ‌کوب شده است. این دیوارنگاره بوم‌پارچه در قسمت ورودی شمالی کلیسا قابل‌مشاهده است (تصویر ١٦).

یکی دیگر از بناهای موردمطالعه که به دیوارنگاره بوم‌پارچه آن در هیچ منبع مکتوبی اشاره نشده است و درواقع از این نظر ناشناخته مانده است، خانه مارتاپیترز اصفهان است. بخش اصلی این بنا متعلق به دوره صفوی است (حاجی قاسمی، ۱۳۷۷: ۱۴۶). در ضلع غربی تالار اصلی، آثاری از دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه باقی مانده است (تصویر ۱۷) که این نقاشی‌ها، بر روی کرباس اجرا شده و به همراه چهارچوب، داخل قوس دیوار به‌وسیله ملات گچ چسبانده شده و فضای پشت آن خالی بوده

تصویر ۱۲: کاخ گلستان، اتاق نقاشی، نقاشی‌های ردیف بالا

تصویر ۱۳: دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در تالار سفره‌خانه (کیایی، ۱۳۹۲) کاخ مرمر، ۲/۵ × ۴ متر (جوادی، ۱۳۷۸: ۷۱)

است. در حال حاضر بخش اندکی از کرباس نقاشی شده بر روی چهارچوب باقی مانده و بخش اصلی نقاشی مفقود شده است.

تحلیلی از چگونگی دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه

موضوع نقاشی در دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه به ۳ دسته تقسیم می‌شود: نقاشی تصویری یا فیگوراتیو، نقاشی تزئینی با نقوش گیاهی و کتیبه نوشتاری. نقاشی تصویری یا فیگوراتیو: از نظر کمیت، بیشترین آثار با این موضوع اجرا شده است که معمولاً شخصیت‌های مذهبی و سلطنتی را شامل می‌شود. از نمونه این آثار در ایران می‌توان به دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه کاخ گلستان تهران، کاخ مرمر تهران، کلیسای مریم اصفهان (نقاشی در اروپا اجرا شده و به ایران منتقل شده است) و کلیسای وانک اصفهان اشاره نمود؛ و از نمونه‌های خارج از ایران می‌توان به دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه قصر دوکاله ونیز، بنای پانتئون پاریس، کتابخانه ملی بستون و سالن فستیوال دانشگاه اسلو اشاره نمود.

نقاشی تزئینی با نقوش گیاهی: تعداد کمی از دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه با این موضوع اجرا شده است. نقوش گیاهی آبستره یا طبیعی به‌صورت ساده یا تلفیقی موضوع این نقاشی‌هاست. از نمونه این آثار در ایران می‌توان به دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه کاخ گلستان تهران و بقعه شیخ صفی اردبیلی اشاره نمود. هیچ‌کدام از آثار مطالعه شده اروپایی به‌صورت کامل با این موضوع اجرا نشده است.

کتیبه نوشتاری: برخی از کتیبه‌های نوشتاری در بناهای مذهبی ایران به شیوه دیوارنگاره بوم‌پارچه اجرا شده است؛ مانند دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه امامزاده حسین قزوین و مقبره ملا اسماعیل یزد. قابل‌ذکر است که این کتیبه‌ها با نقوش تزیینی زینت یافته‌اند. باید خاطرنشان کرد که در آثار مطالعه شده

تصویر ۱۴: دیوارنگاره بوم‌پارچه در مقبره ملا اسماعیل یزد (شیشه‌بری، ۱۳۸۸)

تصویر ۱۵: دیوارنگاره بوم‌پارچه در آرامگاه امامزاده حسین قزوین (قجر، ۱۳۹۳)

تصویر ۱۶: دیوارنگاره بوم‌پارچه، کلیسای وانک (نگارندگان، ۱۳۹۳)

تصویر ۱۷: دیوارنگاره بوم‌پارچه، خانه مارتاپیترز اصفهان (نگارندگان، ۱۳۹۳)

اروپایی، هیچ کتیبه نوشتاری با این شیوه اجرا، یافت نشد (جدول ۱ و ۲).

دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه از نظر شیوه اجرا متنوع هستند. در برخی از آثار، نقاشی روی کرباس بر روی تخته چوبی چسبانده شده و سپس بر روی دیوار چسبانده شده است، مانند آثار موجود در کلیسای وانک اصفهان و گالری پیناچوتچای در ولترا. در برخی موارد نقاشی روی کرباس به همراه چهارچوب به دیوار چسبانده شده است و درواقع وجود فضای خالی در پشت کرباس قابل مشاهده است؛ مانند نقاشی‌های سالن فستیوال دانشگاه اسلو، نقاشی‌های خانه مارتاپیترز اصفهان و یک نمونه از آثار کاخ گلستان تهران. در مواردی تمامی سطوح داخلی بنا به شیوه دیوارنگاره بوم‌پارچه تزیین شده است مانند قصر دوکاله ونیز و بقعه شیخ صفی اردبیلی. گاهی در حاشیه این‌گونه آثار، قاب گچی اجرا می‌شده است؛ دلیل این کار در اولویت اول می‌تواند زیبایی اثر باشد که مانند قابی نقاشی را در بر می‌گیرد و در اولویت دوم می‌تواند تقویت‌کننده استحکام لبه‌های نقاشی‌ها باشد. نمونه این آثار را می‌توان در سالن قطب‌نمای ونیز و همچنین در کاخ مرمر تهران مشاهده نمود. در برخی موارد بجای قاب گچی از قاب چوبی استفاده شده است مانند تعدادی از آثار خانه بانکوئتینگ در لندن و همچنین دیوارنگاره بوم‌پارچه کلیسای وانک اصفهان.

در یک نمونه و آن هم در ایران، جهت زیرسازی لایه رنگ و همچنین برجسته نمودن نقوش، از ملات گچ استفاده شده است. باقی‌مانده‌های این اثر را در گنبد سلطانیه زنجان می‌توان مشاهده نمود. همچنین در یک نمونه منحصربه‌فرد واقع در تالار سارجنت در کتابخانه ملی بستون، قطعات چوبی و فلزی چسبیده شده بر روی دیوارنگاره بوم‌پارچه به‌عنوان تزئین تکمیلی، قابل مشاهده است. این آثار شیوه خاصی از نقاشی است که درواقع تلفیقی از چند تکنیک است. آثاری در ایران وجود دارد که نقاشی روی کرباس ابتدا بر روی مقوا چسبانده شده و سپس بر سطح دیوار چسبانده شده است. نکته جالب‌توجه اینجاست که موضوع این نقاشی‌ها، کتیبه

جدول ۱: مقایسه ویژگی‌های دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه ایران و اروپا

ویژگی دیوارنگاره بوم‌پارچه	نمونه آثار اروپایی	نمونه آثار ایران
تخته چوبی بین کرباس نقاشی شده و دیوار	گالری پیناچوتچای در ولترا	کلیسای وانک اصفهان
کاغذ یا مقوا بین کرباس نقاشی شده و دیوار	-	مقبره ملا اسماعیل یزد
نقاشی روی کرباس، چسبانده شده به دیوار (ساده‌ترین حالت دیوارنگاره بوم‌پارچه، بدون قاب)	-	کاخ گلستان تهران
نقاشی روی کرباس به همراه چهارچوب، چسبانده شده به دیوار (وجود فضای خالی در پشت کرباس)	سالن فستیوال دانشگاه اسلو	خانه مارتاپیترز اصفهان
پوشش کامل سطوح داخلی دیوارها با دیوارنگاره بوم‌پارچه	قصر دوکاله ونیز	بقعه شیخ صفی اردبیلی
اجرای نقاشی روی کرباس به تکنیک نقاشی با بست آبی	-	بقعه شیخ صفی اردبیلی
اجرای قاب گچی به‌عنوان حاشیه و کادر دیوارنگاره بوم‌پارچه	سالن قطب‌نما ونیز	کاخ مرمر تهران
اجرای قاب چوبی به‌عنوان حاشیه و کادر دیوارنگاره بوم‌پارچه	خانه بانکوئتینگ، لندن	کلیسای وانک اصفهان
آرایه گچی به‌عنوان تزئین اصلی دیوارنگاره بوم‌پارچه	-	گنبد سلطانیه زنجان
چسباندن قطعات چوبی و فلزی به‌عنوان تزئین تکمیلی بر روی دیوارنگاره بوم‌پارچه	کتابخانه ملی بستون، تالار سارجنت	-
اجرای ادامه نقاشی روی کرباس، بر سطح دیوار	-	عالی‌قاپوی اصفهان
نقاشی فیگوراتیو، موضوع دیوارنگاره بوم‌پارچه	قصر دوکاله ونیز	کلیسای مریم اصفهان
نقاشی تزئینی، موضوع دیوارنگاره بوم‌پارچه	-	بقعه شیخ صفی اردبیلی
کتیبه نوشتاری، موضوع دیوارنگاره بوم‌پارچه	-	امامزاده حسین قزوین

(نگارندگان)

جدول ۲: موضوع نقاشی و شیوه اجرای دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه ایران با توجه به منابع مکتوب و مطالعات میدانی

دیوارنگاره بوم‌پارچه	موضوع نقاشی	شیوه اجرا
گنبد سلطانیه زنجان	نقاشی تزیینی	اجرای تزئین گچی قالبی بر روی کرباس بوم‌سازی شده، چسباندن کاغذ بر روی تزئین گچی هم‌زمان با اجرای قالب، بوم‌سازی سطح و اجرای لایه‌های نقاشی، چسباندن اثر به سطح دیوار به‌وسیله میخ
دیوارهای بقعه شیخ صفی اردبیلی	نقاشی تزیینی	اجرای نقاشی روی کرباس بزرگ، بریدن کرباس به‌اندازه موردنیاز، چسباندن قطعات کرباس نقاشی شده بر روی دیوار
سقف بقعه شیخ صفی اردبیلی	نقاشی تزیینی	چسباندن کاغذ بر روی کرباس، اجرای نقاشی روی کاغذ، چسباندن اثر بر سطح دیوار
عمارت عالی‌قاپو، هشت‌بهشت، کلیسای مریم اصفهان	نقاشی تصویری	اجرای نقاشی بر روی کرباس، چسباندن کرباس به سطح دیوار، تکمیل نمودن نقاشی بر روی دیوار
کاخ گلستان تهران	نقاشی تصویری نقاشی تزیینی	اجرای نقاشی روی کرباس، چسباندن کرباس به سطح دیوار
مقبره ملا اسماعیل یزد **امامزاده حسین قزوین**	کتیبه نوشتاری	چسباندن کرباس روی کاغذ (چندلایه)، بوم سازی کرباس، اجرای کتیبه روی کرباس، چسباندن اثر بر سطح دیوار

(نگارندگان)

نوشتاری است؛ مانند دیوارنگاره بوم‌پارچه مقبره ملا اسماعیل یزد و آثار موجود در امامزاده حسین قزوین (جدول ۱ و ۲).

نتیجه‌گیری

شواهد ارائه‌شده در بدنه تحقیق بیانگر این است که در دوره رنسانس کم‌کم در مراحل اجرای دیوارنگاره‌ها تغییراتی را به وجود آوردند که درنهایت شیوه‌ای جدید از دیوارنگاره به نام دیوارنگاره بوم‌پارچه به وجود آمد. تفاوت این‌گونه از دیوارنگاره‌ها با دیوارنگاره‌های معمول و متواتر، در مراحل اجرا و همچنین جنس و چگونگی قرارگیری لایه‌های آنهاست که از این زمان به بعد با هویت جدیدی به زندگی هنری خود ادامه می‌دهد، هویتی دوگانه که هم نقاشی دیواری و هم نقاشی روی کرباس است ولی هم با نقاشی دیواری متفاوت است، هم با نقاشی روی کرباس.

این شیوه اجرای دیوارنگاری، این امکان را فراهم کرد که اثر یک هنرمند معروف، به‌عنوان آرایه معماری در شهر یا کشور دیگری به نمایش درآید. درواقع اثر هنرمند در کارگاه خودش تکمیل می‌شد و سپس با انتقال آن به بنای موردنظر، بر روی سقف بنا یا سطح دیوارها چسبانده می‌شد.

سیر تحول و گسترش اجرای دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در کشورهای اروپایی، مشخص و به‌صورت خطی و به این شکل بوده که در دوره رنسانس آغازین، بر روی پانل‌ها و تخته‌های چوبی نقاشی می‌شده که برای نمایش، بسیاری از آنها بر روی دیوار چسبانده می‌شده است، به‌مرورزمان جهت بسترسازی بهتر سطح چوب، از کرباس استفاده شده است. کم‌کم به دلیل مشکلات به وجود آمده و محدودیت‌هایی که تخته چوبی داشته، تخته چوبی حذف شده و نقاشی روی کرباس بر سطح دیوار و سقف چسبانده شده است که درواقع در این مرحله، دیوارنگاره بوم‌پارچه به وجود آمده است؛ ولی در ایران، قدیمی‌ترین نمونه باقی‌مانده مربوط به گنبد سلطانیه زنجان است که درواقع گونه‌ای از آرایه گچی قالبی بر روی کرباس اجرا شده و بر سطح دیوار میخکوب شده است. دوره بعدی مربوط به بقعه شیخ صفی اردبیلی است که تمام سطوح دیواره داخلی به این شیوه اجرا شده است و شباهت بسیار

کمی به نمونه‌های گنبد سلطانیه دارد. ویژگی دیگر این آثار در بقعه شیخ صفی، موضوع نقاشی است. به دلیل مذهبی بودن کاربری بنا، دیوارنگاره فقط با نقوش اسلیمی و ختایی اجرا شده است که این دو ویژگی در کنار هم، این اثر را منحصربه‌فرد نموده است.

تمامی دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه در اروپا دارای کادر و قاب گچی یا چوبی است که بر لبه کرباس اجرا شده است؛ ولی در ایران تعداد کمی از آثار این‌چنین است. همچنین از نظر موضوعی، تمامی آثار در اروپا فیگوراتیو یا نقاشی تصویری است، درصورتی‌که تنوع موضوعی آثار در ایران بیشتر است و شامل نقاشی تصویری، نقاشی تزئینی و همچنین کتیبه نوشتاری نقاشی است. از ویژگی کتیبه‌های نوشتاری نقاشی این است که ابتدا کرباس بر روی کاغذ یا مقوا چسبانده می‌شده و سپس کتیبهٔ نقاشی اجرا می‌شده و در پایان، بر سطح دیوار چسبانده می‌شده است.

در اروپا گاهی برای تکمیل نقاشی و همچنین بروز خلاقیت هنرمند، بر روی دیوارنگاره بوم‌پارچه اشیائی مانند قطعات فلزی و چوبی را می‌چسباندند؛ ولی در ایران شاهد این‌گونه آثار نیستیم. از دیگر تفاوت‌های آثار ایران و اروپا این است که در برخی از آثار ایران، پس از چسباندن نقاشی روی کرباس بر سطح دیوار، ادامه نقاشی بر روی دیوار انجام می‌شده و درواقع نقاشی به این صورت تکمیل می‌شده است. معمولاً نمونه این‌گونه آثار که تعدادشان هم زیاد است مربوط به آثار قرارگرفته درون قوس دیوارهاست؛ ولی در آثار اروپا شاهد دوبخشی بودن نقاشی‌ها (دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه) نیستیم.

چسباندن نقاشی روی کرباس به همراه چهارچوب بر روی دیوار یا داخل طاقچه‌ها و قوس‌ها را هم در ایران و هم در اروپا می‌توان دید.

دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه اروپا از نظر روش اجرا، مواد و مصالح، مراحل اجرا و شکل نهایی آثار، بسیار شبیه به هم است و درواقع به‌عنوان یک شیوه خاص دیوارنگاره موردپذیرش هنرمندان قرار گرفته است؛ ولی آثار موجود در ایران (که تعدادی از آنها در اروپا اجرا شده و به ایران منتقل شده است) از نظر روش اجرا، مواد و مصالح، مراحل اجرا، موضوع نقاشی‌ها و شکل نهایی آثار، متنوع است و به‌عنوان یک شیوه خاص دیوارنگاره شناخته نشده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پی‌نوشت

1. Integrity
2. Authenticity
3. Madonna with the Members of the Pesaro Family
4. Basilica di Santa Maria Gloriosa dei Frari
5. Hall of the Grand Council, Palazzo Ducale, Venice
6. Royal Palace of Madrid
7. Hall of Gasparini
8. Pantheon
9. Boston Public Library (built between 1888 and 1895)
10. Gesso Ground
11. The Birth of Venus, by Sandro Botticelli
12. Deposition
13. The Descent from the Cross, by Rosso Fiorentino
14. Pinacoteca
15. Volterra
16. Marouflage wall painting (Motta et al, 2011), Marouflaged mural (Monaghan, 2010), Oil painting on canvas onto walls (Koller, 2005: 181), Canvas painting adhered to the wall surface (Peez, 2007), The painting had been adhered to the ceiling by Marouflage (Quiroga Riviere, 1992), Mural painting on canvas (Embajada de Brasil, 1989: 27).

17. Tiziano Vecelli or Tiziano Vecellio (c. 148827 –1490/ August 1576), known in English as Titian, was an Italian painter, and also the most important member of the 16th-century Venetian school (Ridolfi, 1996; Penny, 2008).
18. Tintoretto: Jacopo Robusti
19. Domenicos Theotokopoulos
20. El Greco
21. Santo Tome
22. The Burial of Count Orgaz
23. Apotheosis of Venice
24. Paolo Caliari, known as Paolo Veronese
25. Sala del Maggior Consiglio (Palazzo Ducale)
26. Last Judgment
27. The Making of the Golden Calf
28. Pantheon
29. Hall of the Compass (Sala della Bussola)
30. John Singer Sargent (January 12, 1856 – April 14, 1925)
31. Edwin Austin Abbey
32. Pierre Puvis de Chavannes
33. Edvard Munch
34. Festival Hall of Oslo University
35. Voting Hall (Sala dello Scrutinio)
36. Hall of the Inquisitors (Sala degli Inquisitori)
37. Hall of the Council of Ten (Consiglio dei dieci)
38. Senate Hall (Sala del Senato)
39. Church of St. Michael

۴۰. عضو هیأت‌علمی و معاون پژوهشکدهٔ مرمت اشیای تاریخی و فرهنگی، کارشناس مرمت نقاشی‌های کاخ مرمر: ۱۳۹۴

41. Minass
42. Hovaness Mrquze
43. Bogdan Saltanove

۴۴. در برخی منابع به‌صورت هوهانس و در برخی منابع به‌صورت هوانس نوشته شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مآخذ

- آراکلیان، هامازاسب. (۱۳۸۳). **نگارنامه و راهنمای کلیسای مریم مقدس، کلیسای گئورگ مقدس و صومعه کاترین مقدس جلفای اصفهان**. تهران: نائیری.
- اصلانی، حسام. (۱۳۹۱). فن شناسی آرایه‌های گچی در معماری ایران دوران اسلامی. رساله دکترای مرمت اشیای تاریخی و فرهنگی. دانشگاه هنر اصفهان.
- انوری، حسن. (۱۳۸۷). **فرهنگ بزرگ سخن**. دوره ۸ جلدی. چاپ ششم. تهران: سخن.
- جوادی، غلامرضا. (۱۳۷۸). **نگاهی به عمارت تاریخی کاخ‌موزه مرمر**. تهران: کلید.
- حاجی قاسمی، کامبیز. (۱۳۷۷). **گنج‌نامه: خانه‌های اصفهان**. تهران: دانشگاه شهید بهشتی و سازمان میراث فرهنگی.
- حسینی، هاشم. (۱۳۹۰). کاربرد تزئینی و مفهومی نقش شمسه در مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی. **دوفصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات هنر اسلامی**، شماره چهاردهم، ۲۴-۷.
- حق نظریان، آرمن. (۱۳۸۵). **کلیساهای ارامنه جلفای نو اصفهان**. تهران: فرهنگستان هنر.
- حمزوی، یاسر. (۱۳۹۳). کشف کتیبه‌ای کهن در کلیسای وانک (سورپ آمناپرگیچ) اصفهان. **دوفصلنامه تخصصی دانش مرمت و میراث فرهنگی**، سری ۲، شماره ٤، ۵۸-٤۹.

- حمزوی، یاسر. (بهمن ۱۳۹٤). مصاحبه منتشر نشده با غلامرضا رحمانی: **دیوارنگاره‌های بوم‌پارچهٔ کاخ گلستان تهران**، محل مصاحبه: پژوهشگاه میراث فرهنگی، تهران.
- حمزوی، یاسر(۱۳۹۵). روش‌شناسی حفاظت از دیوارنگاره‌های بوم‌پارچهٔ ایران. رسالهٔ دکتری مرمت آثار و اشیای تاریخی و فرهنگی، دانشگاه هنر اصفهان.
- درهوهانیان، هارتون. (۱۳۷۹). **تاریخ جلفای اصفهان**. ترجمه لئون میناسیان و م. موسوی فریدنی. اصفهان: نشر زنده رود با مشارکت انتشارات نقش خورشید.
- دلاواله، پیترو. (۱۶۵۸). **سفرنامه پیترو دلاواله**. ترجمه شجاع‌الدین شفا. ۱۳۹۰. پنجم. تهران: علمی و فرهنگی.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). **لغت‌نامه**. زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی. چاپ دوم از دوره جدید. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- دیویس، دنی؛ هفریچر؛ جاکوبز؛ روبرتز و سیمون. (۱۳۸۸). **تاریخ هنر جنسون**. ترجمه فرزان سجودی و دیگران. تهران: فرهنگ‌سرای میردشتی.
- ذکاء، یحیی. (۱۳۴۲). ایوان تخت مرمر. **مجله هنر و مردم**، ۷، ۳۵-۲۷.
- سازمان حفاظت آثار باستانی ایران (۱۳۵۶). **گزارش فعالیت‌های دفتر فنی استان اصفهان**، اصفهان.
- شاردن، جان. (۱۷۳۵). **سفرنامه شاردن**. ترجمه حسین عریضی. ۱۳۷۹. اصفهان: گلها.
- شیشه‌بری، طاهره. (۱۳۸۸). حفاظت و مرمت بخشی از کتیبه گچی ضلع غربی مقبره ملا اسماعیل یزد. پایان‌نامه کارشناسی رشته مرمت آثار تاریخی و فرهنگی. دانشگاه هنر اصفهان.
- عرب، غلامحسین. (۱۳۷۷). **کلیسای ایرانی**. اصفهان: رسانه کاج.
- قاسمی، کامبیز و دیگران. (۱۳۷۷). **گنج‌نامه، فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران دفتر چهارم خانه‌های اصفهان**. تهران: سازمان میراث فرهنگی و دانشگاه شهید بهشتی
- قجر، بهروز (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی مرکب در یک قطعه از مجموعه کتیبه‌های پارچه‌ای آستان امامزاده حسین (ع) قزوین مربوط به دورهٔ قاجار. پایان نامهٔ دورهٔ کارشناسی ارشد، رشتهٔ مرمّت اشیای تاریخی و فرهنگی، دانشگاه هنر اصفهان.
- قوکاسیان، هراند. (۱۳۴۷). نمازخانه‌های ارامنه در جلفای اصفهان. ادبیات و زبان‌ها. **ارمغان**، دوره سی و هفتم (۸)، ۴۰۹-۴۰۸.
- قوکاسیان، هراند. (۱۳۵۱). کلیسای وانک جلفای اصفهان. ادبیات و زبان‌ها، **ارمغان**، دوره چهل و یکم (۱۱ و ۱۲)، ۸۰۴-۸۰۰.
- کار، داوسن؛ مارک، لئونارد. (۱۹۹۲). **شیوه نگرش به تابلوهای نقاشی (راهنمای اصطلاحات فنی)**. ترجمه حمید فرهمند بروجنی. ۱۳۸۴. اصفهان: گلدسته.
- کمپفر، انگلبرت. (۱۹۴۰). **سفرنامه کمپفر**. ترجمه کیکاووس جهانداری. ۱۳۶۳. چاپ سوم. تهران: خوارزمی.
- گلمغانی‌زاده، ملکه و یوسفی، حسن. (۱۳۸۴). **باستان‌شناسی و تاریخ هنر بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی**. اردبیل: نیک آموز.
- مصباحی، شکوفه. (۱۳۸۸). **گمشده‌ای از هنر معماری صفویه: مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی- طرح بازسازی سردر عالی‌قاپو و تزیینات آن**. تهران: رسانه پرداز و پژوهشگاه میراث فرهنگی کشور.
- مکی نژاد، مهدی. (۱۳۸۸). **تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی: تزیینات معماری**. چاپ دوم. تهران: سمت.
- ملکمیان، لینا. (۱۳۸۰). **کلیساهای ارامنه ایران**. چاپ دوم. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی با همکاری مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها.
- ویور، ام. ای. (۱۳۵۶). **بررسی مقدماتی درباره مسائل حفاظتی پنج بنای تاریخی ایران ۱- بقعه شیخ صفی اردبیلی ۲- مسجد جامع قروه ۳- مسجد وکیل شیراز ۴- مسجد خان شیراز ۵- مسجد نو شیراز**. ترجمه کرامت اله افسر. تهران: سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران.
- هنرفر، لطف اله. (۱۳۵۰). **گنجینه آثار تاریخی اصفهان: آثار باستانی و الواح و کتیبه‌های تاریخی در استان اصفهان**. چاپ دوم. تهران: چاپ خانه زیبا.
- هویان، آندرانیک. (۱۳۸۸). **هنرمندان ارمنی ایران**. تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.

- یونانسیان، ایساک. (۱۳۹۲). هنر ارمنیان و وزن یک اقلیت در میان یک ملت. **فصلنامه فرهنگی پیمان**، سال هفدهم (۶۴).
- Andres, G.; Hunisak, J. & Turner, R. (1994). **The art of Florence**. Volume II, New York, London: ARTABRAS A Division of Abbeville Publishing Group.
- Ashjian, M. V. (1975). **Album All Saviours Cathedral New Julfa**. Iran: A Publication of the Diocesan Council of the Armenians in Iran and India.
- Black, J. (2000). **The fabric of images: European paintings on textile supports in the 14th and 15th centuries**. London: Archetype Publications.
- Bradshaw, P. & Bush, A. (1996). **Conservation of three horizontally hung paintings by Antonio Bellucci**. The picture restorer**,** no 9, Association of British Picture Restorers, Kew, United Kingdom, 9-10.
- Carswell, J. (1968). **New Julfa: The Armenian churches and other buildings**. Oxford: Clarendon Press.
- de la Croix, H. & Tansey, R. G. (1975). **Gardner's art through the ages**. Sixth edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc.
- *Frøysaker, T.; Miliani, C.; Grontoft, T. & Kleiva, I. (2013).* ***Monitoring surface blackening and zinc reaction products near Munch`s The Source in the Aula at the University of Oslo 2013-2021****. Department of Archaeology, Conservation and History, Conference in Oslo, 28-30 June.*
- *Frøysaker, T.; Liu, M. & Thierry, F. (2011).* ***Backing Munch: Past and present attachments of Edward Munch's monumental Aula paintings to rigid supports****. In: Zeitschrift für Kunsttechnologie und Konservierung. 2. 257-272.*
- Gombrich, E. H. (1971). **The story of art**. New York: Phaidon Publishers INC.
- Hartt, F. (1989). **Art: A history of painting sculpture architecture**. Third edition. New York: Harry N. Abrams, Incorporated.
- McKay, M. J. (2002). **National soul: Canadian mural painting 1860s- 1930s**. Canada: McGill-Queen's Press – MQUP.
- Stokstad, M. (2009). **Art history: Ancient art**. Kansas: Pearson Education Inc.
- Teri, H.; Kate, O. & Gianfranco, P. (1997). Puvis de Chavanness allegorical murals in the Boston public library: history, technique and conservation. **Journal of the American Institute for conservation**, 36 (1), 59-81.
- Vidmar, P. (2012). I Turchi Al Solito Crudeli: Images of Paolo Erizzo and the Venetian Heroines Anna Erizzo and Belisandra Maraviglia in Historiagraphy and the Visual Arts. **Annales, ser, hist, social**, 22 (2), 367-384.
- Uzielli, L. (1995). **Historical overview of panel-making techniques in Central Italy**. The structural Conservation of Panel Paintings, Los Angeles: Proceedings of a symposium at the J.Paul Getty Museum.
- Wolohojian, Stephan and ahinci, Anna. (2003). **A Private Passion: 19th century Paintings and Drawings from the Grenville L. Winthop Collection, Harvard University**. New York: Metropolitan Museum of Art.
- Xarrie, M. (2005). **Glossary of conservation I**. London: BALAAM.
- Boston Public Library. (2014). The Sargent Murals at the Boston Public Library (History, Interpretation, Restoration) , http://sargentmurals.bpl.html, 30/10/2014

Received: 2016/06/26/
Accepted: 2016/11/19

A Study of Islamic Period's Canvas-Marouflaged Murals in Iran and Select European Works

Yaser Hamzavi* Rasoul Vatandoust Hosein Ahmadi*****

Abstract

In previous studies on canvas-marouflaged murals, some researchers put these works in the group of easel paintings and other researchers categorized them as wall paintings whereas they are indeed the combination of easel painting and wall painting. Moreover, the emergence and evolution of these works have not been studied in particular and mentioned yet, and thus there is not sufficient knowledge in this field. For recognizing these types of murals in Iran, it is better to compare them with similar works done in Europe. The main concern of this study is the similarities and differences which can be identified in the emergence and evolution of marouflage in Iran and Europe. The main aim of this paper is to reveal the similarities and differences in the manner and process of creating these works and also the form of their implementation in Europe and Iran. To achieve this aim, the authors try to find out the technical and evolutionary relationship between panel painting, easel painting and wall painting and then compare them by introducing a selection of marouflage murals in Europe and Iran. The data of this research is collected via field and library studies and comparative-analytical method is used. Comparative findings indicate that European marouflage murals are very similar to each other regarding method, material, process of implementation and final form of the works and, in fact, they were accepted as a special style of mural painting. But marouflage works in Iran (some of which were implemented in Europe) are varied in terms of method, material, stages of implementation, subject of paintings as well as the final form of works and they were not known as a particular style of mural painting.

Keywords: mural, canvas marouflaged, painting, Iran, European style

* Assistant Professor, Faculty of Applied Arts, Tabriz Islamic Art University.

** Assistant Professor, Faculty of Art, Islamic Azad University (Central Tehran Branch).

*** Associate Professor, Faculty of Conservation, Art University of Isfahan.